

ТИБОР ПАЛ

Филозофски факултет
Нови Сад

РАСКРШЋА МАЂАРСКЕ ИСТОРИЈЕ КРОЗ ВЕКОВЕ

Сажетак: Мађарска историографија је у протеклом периоду - почев од 19. века (а и раније) - са веома великим бројем радова (међу њима монографије, синтезе, расправе, чланци итд.) допринела упознавању историје Мађара у Карпатском басену, која обухвата више од једног миленија. У раду, поред самог упознавања најважнијих догађаја и процеса ове, може се рећи дуге историје једног народа, желимо да укажемо и на то, да ли је пут, којим је мађарска историја кренула у одређеном тренутку или периоду *био нужан, или се пак могао избећи.*

Кључне речи: историја, Мађари, Карпатски басен

Два велика периода мађарске историје

Мађарска историја, од доласка Мађара у ове крајеве се може поделити на два велика раздобља: *средњи и нови* век. Колико је познато средњи век почиње падом Западно Римског Царства 476. г. после нове ере и завршава се 1492. г. са открићем Америке, чиме уједно почиње и нови век. У последње време све је више оних, који 20. век сматрају модерним добом, тј. *добом модерне историје.*

ТИБОР ПАЛ

Поред ових општих параметара и норми, у одређеним националним историјама се јављају тзв. *унутрашње поделе.* То је и прихватљиво, јер не одговарају горе наведени генерални датуми сваком народу приликом периодизације сопствене историје. Тако је то и са периодизацијом мађарске историје.

Мађарска средњовековна историја у Карпатском басену почиње са 895/896. годином, када су се Мађари доселили у ове крајеве и завршава се са годином 1526. тј. са годином мохачке битке, када је започео процес нестајања независне средњовековне мађарске државе, тј. велик део њене територије потпао је под турску власт. Међутим ни овај процес се није одиграо одједном.

У мађарској историји нови век генерално гледано почиње са годином 1526. Овај период и дан данас траје. Ако би смо се хтели прилагодити новијим погледима и тражили би смо почетну годину модерног доба, онда би смо 1918. годину свакако могли одредити као камен међаш, тј. када се поново јавља међународно призната независна мађарска држава.

Овде изнета периодизација и граничне године су међутим релативне, јер ако их боље погледамо све припадају збивањима из политичке историје. Због тога се с правом поставља питање шта је са другим параметрима, као што су то друштвена-, економска-, културна историја, или пак историја идеја. У исто време међутим знамо и то, да је одређивање ових параметара уз помоћ једне године немогуће. Напр. нека друштвено-економска формација, или културна појава, односно обичај не настају и нестају из једног дана у други, као што је то често случај са царствима и државама. Ове форме су насупротив генералним периодизацијама и граничним годинама живеле дуже, односно живе и данас, полако се трансформишући према новим захтевима и изазовима.

Као и код других народа и у мађарској историји се јављају унутрашње поделе. Тако се средњи век дели на две целине: на *доба Арпадовића*, тј. доба краљева из династије Арпад (1000 - 1301) и на *доба краљева из мешовитих династија*, као што је то било доба владавине Анжујаца, Луксембурга, Хабсбурговаца, Јагелонаца, Хуњадијеваца (1301 - 1526). 16. и 17. век се у мађарској историји у принципу назива *турским периодом*, барем у том смислу што је држава била подељена на три дела и велик део њених сре-

дишњих територија је била под турском влашћу, док је мањи западни део потпао под власт Хабзбурговаца (тзв. *краљевска Мађарска*) а у источним деловима је настала нова држава, под именом *Ердељска* (Трансилванијска) *Кнежевина*. Период од краја 17. века (тачније од 1687.) до 1918. године се назива Хабзбуршким добом. У даљњем и у овој периодизацији се јављају још неке поделе на мање целине, које су називане по неким владарима или државницима и политичарима, као што су то напр. *доба Марије Терезије*, *доба Јосифа II*, *доба Фрање Јосифа* или у постхабзбуршкој периодизацији у 20. веку *Хортијево доба*, *доба Ракошија* или *Јаноша Кадара*. У оквиру мађарске историје има неких периода, који су називани по значајним процесима, који су се одиграли. Овима припада напр. *доба реформи* (национално-културни и политички препород између 1825. и 1848.) или *доба дуализма*, тј. доба двојне Аустро-Угарске Монархије (1867 - 1918).

Оснивање државе

Од значајних збивања после доласка Мађара у Панонију, можемо поменути оснивање Мађарског Краљевства од стране првог крунисаног мађарског краља Светог Стефана (1000 - 1038). Како је то један од данашњих мађарских историчара Пал Енгел приметио, латински назив „*regnum*” заправо је значио то, да као и другде у средњем веку, држава је била власништво једног господара или краља и то по „Божјој милости”. Краљ је био јачи, ако је имао више поседа. Држава у данашњем смислу речи је настала тек касније са оснивањем класичних државних институција. Како је Свети Стефан био највећи поседник у свом краљевству, тако је то било и са његовим савременицима, који су били највећи господари у својим краљевствима. Оснивање краљевства од стране Стефана I и његово крунисање (на Божић 1000. године) за првог мађарског краља и напуштањем старог паганског начина живота, несумњиво значи прекретницу у мађарској историји, јер је Мађарска приступила заједници европских хришћанских држава. Ако гледамо из угла, да ли је то била нужност, онда можемо констатовати да је она то била, јер једна паганска племенска држава или савез племена у то доба, у хришћанској Европи, није могла опстати. Због тога једини пут за Мађаре да опстану и да не дожи-

ве судбину неких других народа (као напр. Авари), који нису хтели да попусте пред налетом нових идеологија, држећи се за своје старо уређење и обичаје - што је краљ Стефан мудро увидео - је био тај, да се прикључе хришћанском свету и прихвате хришћанску идеологију.

Као што је крунисање првог краља и оснивање државе представљало пресудни догађај у мађарској историји, тако се судбоносним збивањем може сматрати и изумирање прве мађарске краљевске династије, династије Арпадовића. Од краја 13. и почетком 14. века је у земљи због нестајања јаке краљевске власти и повећања апетита великаша била велика криза. Држава се распадала. Последњи Арпадовићи су узалуд покушавали ојачати своју власт, то им није пошло за руком. После скоро једне деценије *interregnuma* нови краљ Карло Роберт из династије Анжујаца је сламањем власти великаша, успео спасити државу од распада. Пошло му је за руком да ојача краљевску власт, али сада већ у оквирима сталешког система, какав је постојао у тадашњој Европи. Мађарска је обновом током 14. века поново постала равноправан члан међу европским сталешким краљевствима, а неко време је била чак и велика сила (у време Лајоша Великог Анжујца између 1342 - 1382, који је уједно био и мађарски и пољски краљ).

После овог се може поставити ново питање: Да ли се могао избећи распад средњовековног Мађарског Краљевства? Савременици и каснији историчари су о овом питању много полемисали, али за свакога прихватљиво и умирујуће тумачење нису могли дати. Чињеница је та, да је све више јачајуће Османско Царство у 15. веку постало велика сила и Мађарско Краљевство само по себи му се није могло успешно одупрети. Међутим истина је и то, да се свеобухватним европским залагањем и заједничким дејством, продирање Турака би се ипак могло зауставити. Крајем 15. века широм Европе су поново дошли у први план сепаратистичка настојања, која су довела до нових подела, било у европским оквирима или било унутар одређених европских држава. Напр. без обзира на то, да је Матија Хуњади (Корвин) био краљ чврсте руке и настојао је да поново ојача краљевску власт, морао је водити борбе унутар земље са великашима, који су се осилили. У исто време, да би Мађарску ојачао на међународној сцени, водио је

освајачке ратове на западу и на северу (у Аустрији, Чешкој и Шлезии). Наумио је наине, да се домогне царске круне (један светоримски цар Жигмунд Луксембуршки је већ био мађарски краљ између 1387. и 1437.). То је ипак на крају остала само жеља, док је у међувремену прошло драгоцено време и изгубљена су велика средства, која су се могла искористити у борби против Турака. Дуго и много обећана западна помоћ је изостала, а краљ Матија није располагао са таквим ресурсима да се могао одупрети турској навали. Европа је у то време била „заузета” са својим тзв. „малим” унутрашњим борбама и прекоморским освајањима. Тадашњи меродавни фактори европске политике - част изузецима - и нису разумели каква опасност вреба и нису пружали потребну помоћ ни Мађарској, ни балканским народима и њиховим државама у одбрани против турске најезде. Новија истраживања указују и на ресурсну ограниченост Мађарског Краљевства. Наине до-недавна се сматрало, да је Матија Корвин имао годишње приходе, као француски краљеви, међутим на основу најновијих истраживања се то показало нетачним. Његови приходи су били много мањи од прихода француских краљева, а једва су достигали половину прихода турског султана. Ово је требало бити довољна опомена тадашњим европским државницима, да је заједнички наступ против Турака преко потребан. На крају се на основу реченог, може закључити, да је средњовековна Угарска почетком 16. века била у једном тзв. принудном стању, које се није могло на крају крајева избећи ни онда, да се ситуација развијала у другом правцу. Распад пред турским налетом је био скоро неминован, који се једино могао спречити свеопштим европским уједињењем, до чега није дошло. Изостављен је повољан историјски тренутак. Мохачка битка је само ставила тачку на крај историје и постојања средњовековног Мађарског Краљевства. Тада је у мађарској историји започео онај процес, чији су се утицаји и после неколико векова осећали у животу мађарске државе и друштва и народа, који су живели на њеној територији. Од прве половине 16. века су започела она кривудања у мађарској историји, који су спречили настанак и могућност развоја суверене и независне државе, као и што су допринели оним развојним токовима, који су сачували архаичност мађарског друштва, може се рећи све до почетка 20. ве-

ка, уместо да се оно укључило у свеопште европске друштвено-економске токове почев од 16. и 17. века.

У недрима Хабзбуршког царства

Једноипо вековна борба Мађарске, расцепљене на три дела, је доказала да она сама није способна повратити јединство и независност некадашње државе. Мађарска је само уз помоћ Хабзбурговаца могла да се ослободи турског ропства и да мимоиђе судбину балканских народа и њихових држава. Тако је на сабору из 1687. у Пожуну, Мађарска на око две и по столећа своју судбину везала за Хабзбуршку династију. Тиме је себи обезбедила и место даље у Европи.

Избором Хабзбурга за мађарске владаре, мађарска историја је стигла до новог раскршћа, те је кренула путем, који је био у много чему унапред одређен. Док су Хабзбурзи своју нову територију сматрали добијеном по милости Божјој и трудили су се да је као покрајину утопе у своје централизовано царство, дотле ни Мађари нису одустајали од повраћаја своје суверености и независности. За те своје настојања су међутим изабрали лоше тренутке. Тако је то било за време Ракоцијеве буне између 1703. и 1711., као и за време револуције 1848/49. У оба случаја, међународне околности нису погодовале једној независној Мађарској држави. Мађарска је и даље остала у оквиру Хабзбуршког Царства. Европа, посебно у 1848. није била спремна да прихвати распад Хабзбуршке дунавске монархије, коју је сматрала гарантом европске равнотеже сила у Средњој Европи, односно Подунављу. У револуционарној 1848. години, Франтишек Палацки чешки историчар и политичар је чак изјавио следеће: „Ако Аустрија не би постојала, у интересу човечанства, требало би је једноставно изумити.” Он је ову реченицу изрекао због нечег другог, али је она била довољна тадашњим меродавним европским политичким круговима, тј. да ништа не подуму и да одбране легитимизам.

У исто време када је међународна ситуација Мађарима нудила могућност за постизање независности, онда је пак недостајала воља и снага и није било политичких вођа калибра Ференца Ракоција и Лајоша Кошута. Таква се прилика указала 1741. када су европске силе напаале краљевство Марије Терезије и управо су

Мађари били ти, који су спасили Хабзбуршко царство. Слично је било и 1790. када се прекинуло директно право наследства Хабзбурга на мађарску круну. Великаши попут Сечењија, Баћањија и Фестетича водили су тада преговоре са пруском династијом о прихватању мађарске круне. И 1809. године се указала прилика за Мађаре, када их је Наполеон Бонапарта - после битке код Ђера - позвао да се отцепе од Хабзбурга и прогласе независну Мађарску државу.

Како су 1848/49. међународне околности одредиле пут мађарске политике, тако је то било и 1867. у време склапања аустро-угарске Нагодбе. Тада се Нагодба показала, као једино могуће реално решење за решавање статуса Мађарске. Ференц Деак „отац Нагодбе” је краткорочно имао право, Мађарска није имала куд. У исто време његов некадашњи саборац, а тада већ политички противник, Лајош Кошут - имајући у виду поуку из несретне револуције и рата за ослобођење 1848/49. - је на положај Мађарске и мађарског народа гледао другачије. Он је опомињао мађарску политичку елиту, да не везује судбину земље за дотрајало Хабзбуршко царство, него да је излаз у стварању савеза држава подунавских и балканских народа (План Дунавске Конфедерације). Та идеја није имала својевремено довољно присталица, али се током историје испоставило, да је Кошут имао право. Развој националне идеје и идеје о националној држави је почетком 20. века - уз међународни утицај - допринела распаду многовековног Хабзбуршког царства. Није морало тако бити, али је стварност безобзирна.

Насупрот томе, да је Мађарска иако у скромним оквирима постала део једне велике силе (Аустро-Угарска Монархија), у земљи је за време дуализма дошло до развоја економије у великим размерама, док у исто време оно није било праћено адекватним развојем друштва. Идеје либерализма из 1848. су се конзервирале, чак што више на том плану је дошло до назадовања и у Мађарској је дошло до настанка једног специфичног друштва, које је представљало мешавину либералистичког и архаичног. Посебно се то испољило 1896. приликом прославе хиљадугодишњице доласка Мађара у Карпатски басен. Хисторицизам и прецењивање прошлости је достигло врхунац. Међутим већ тада, а посебно у наред-

ној деценији су припадници тзв. „треће генерације либералних политичара” (Оскар Јаси, Михаљ Карољи и др.) опомињали, да земља и мађарско друштво није на добром путу и да су потребне корените друштвено-економске реформе. Мађарска политичка елита их није саслушала. Како знамо крај овог погрешног правца развоја је био Трианон. Поново је постало видљиво, да се мађарска историја креће на једном путу, на који она није имала утицај. Европа је деловала, али како се после толико времена испоставило и она је по том питању кренула у погрешном правцу.

Мађарска је 1919. - како је то историчар Петер Шипош приметио - стигла у стање „историјског нултног часа”. Тековине, које су настале после 1867. - иако ограничене - у друштвеном, економском и политичком смислу су пропале, а институције, које су се створиле за време дуализма су нестале. У том тренутку Мађарска није имала ни признатог државника, ни законодавство, ни владу која је своју вољу могла спровести било унутар, било ван земље. Да не говоримо о томе, да је изгубила више од половине и своје територије и свог становништва. Консолидација у двадесетим годинама 20. века је спроведена половишно. Законодавна власт је била подређена извршној власти. Ова ситуација је у много чему личила на период дуализма. Присилни ток мађарске историје се наставио, као што се то видело у савезу са Немачком, а и у улози земље у време Другог светског рата. Година 1945. - барем на почетку - се указивала, као ново раскршће мађарске историје, јер се у први мах мислило, да ће се коначно створити услови за прави грађански преображај мађарског друштва. Међутим убрзо се испоставило, да је то немогуће, јер су међународни фактори другачије одлучили. Они који су познавали одлуке конференција у Јалти и у Потсдаму нионако нису веровали у то, јер су те одлуке Мађарску препустиле совјетској интересној сфери. Када се на силу 1948. успоставио социјалистички поредак, то је постало и опште видљиво. Зато се и чини, да је револуција из 1956. године, која се окренула идејним вредностима ранијих раздобља, посебно оној из 1848., већ на почетку постала неуспешан покушај ослобађања од совјетских стега.

Да би дошло до промене и да се Мађарској држави укаже прилика - да после неколико векова - може кренути сопственим

путем, на који међународне силе неће имати утицаја, морало је нестати уређење створено 1945. године. То је започело рушењем берлинског зида 1989. године. Наредне године је и у Мађарској дошло до промене система, које су дале могућност да се принудни путеви у мађарској историји у наредним периодима мимоиђу.

Литература

- Ács Zoltán, *A nemzetiségek a történeti Magyarországon*, Budapest, 1996
- Bridge, F.R., *The Habsburg Monarchy 1804 - 1918*, London, 1962
- Bakk J. - Király B. (уредници), *From Hunyadi to Rakoczy. War and Society in Medieval and Early Modern Hungary*, New York, 1982
- Csizmadi Andor (уредник), *Magyar állam és jogtörténet*, Budapest, 1986, 638
- Engel Pál, *The Realm of St. Steven: A History of Medieval Hungary 895-1526*, б.м., 2001
- Fejtő Ferenc, *Requiem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása*, Budapest, 1990
- Galántai József, *A Habsburg Monarchia alkonya*, Budapest, 1985
- Gonda I. - Niederhauser E., *A Habsburgok*, Budapest, 1977
- Gyáni Gábor - Kövér György, *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*, Budapest, 1998
- Kosáry Domokos, *Újjáépítésés polgárosodás 1711 - 1867*, Budapest, 1990
- Kristó Gyula, *Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*, Budapest, 1993
- Hanák Péter, *Ungarn in der Donau-Monarchie, Wien-München-Budapest*, 1984
- Herczegh Géza, *Magyarország külpolitikája 896-1919*, Budapest, 1987
- Jászi Oszkár, *A Habsburg-monarchia felbomlása*, Budapest, 1983
- Kann, A.R., *A History of the Habsburg Empire 1526 - 1918*, Los Angeles-London, 1977
- Magyarország története tíz kötetben* (grupa autora), I, III, IV, V, VI, VII, VIII, Budapest, 1978-1989
- Ormos Mária, *From Padua to Trianon 1918 - 1920*, New York, 1991
- Ránki György, *Hungary and European Civilization*, Budapest, 1989

- Romsics Ignác, *Twentieth Century Hungary and the Great Powers*, New York, 1995
- Петар Рокаи - Золтан Ђере - Тибор Пал - Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002
- Sára János, *A Habsburgok és Magyarország 950 - 1918*, Budapest, 2000
- Sisa, Stephen, *Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, Cleveland, 1990
- Szabó Péter, *Az Erdélyi Fejedelemség*, Budapest, 1997
- Szekfü Gyula, *Három nemzedék*, Budapest, 1989